

III. Z ŻYCIA NAUKOWEGO

Светлана М. Толстая
ПАМЯТИ АКАДЕМИКА НИКИТЫ
ИЛЬИЧА ТОЛСТОГО

15 апреля 2013 года исполнилось 90 лет со дня рождения выдающегося филолога-слависта Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Он был членом многих академий и научных обществ: действительным членом и членом Президиума Российской Академии наук, иностранным членом Австрийской, Сербской, Македонской, Словенской, Югославянской, Белорусской, Европейской, Польской академий наук (и искусств), почетным доктором Люблинского университета, профессором Московского университета. В 2013 году в России, Сербии, Австрии прошли славистические конференции памяти Н. И. Толстого, организованные его учениками и последователями.

Первой в череде юбилейных событий была встреча в Воеводине, в маленьком сербском городке Вршац, где в семье русских эмигрантов 15 апреля 1923 года родился Никита Ильич и где теперь одна из улиц носит его имя. Его отец – внук Льва Толстого, белый офицер, окончивший Морской корпус в Петербурге, участник гражданской войны, после разгрома белой армии попал в Харбин, затем завербовался матросом на итальянское судно и так перебрался в Европу, где разыскал свою семью – мать, жену, брата и сестру, эмигрировавших из России. Когда Н. И. окончил начальную школу в Вршце, семья переехала в Белград, и Н. И. поступил в Русско-сербскую гимназию, где преподавание велось по программам дореволюционных классических гимназий. Аттестат зрелости он получил, ко-

гда немцы уже оккупировали Югославию. В 1942 г. семья переехала из Белграда в Воеводину, в г. Новый Бечей, там Н. И. присоединился к сербским партизанам. Когда в октябре 1944 г. пришла Красная Армия, Н. И. вступил в ее ряды добровольцем и участвовал в тяжелых боях у озера Балатон, в сражениях за Будапешт и Вену. После войны семья получила разрешение вернуться на родину.

15 апреля 2013 года в Вршац приехали из Москвы вдова Никиты Ильича Светлана Михайловна и его старшая дочь Марфа Никитична Толстые, из Белграда приехали давние друзья Толстых Тарасьева и Петровы, а также ученик и последователь Н. И. профессор Любинко Раденкович, богослов и филолог Предраг Миодраг и другие. В Вршце есть общество сербско-русской дружбы, носящее имя «Никита Толстой», руководители и члены которого оказали гостям щедрое гостеприимство. В огромном соборе Вршца прошла торжественная панихида, после которой гостей провели в резиденцию епископа, где состоялся небольшой прием, а затем в городском театре был устроен вечер, на котором выступил с краткой речью о Никите Ильиче Толстом и его связях с Сербией профессор Л. Раденкович, после чего состоялся концерт знаменитого хора славистов Белградского университета «Лучинушка» под управлением А. В. Тарасьева, который прекрасно исполнил русские и сербские песни.

18 апреля 2013 г. в университете г. Ниш по инициативе Л. Раденковича состоялась лекция С.М.Толстой на тему «Этнолингвистический словарь „Славянские древности”», в которой была представлена концепция и история создания

первого в славистике словаря традиционной духовной культуры славян. Этот словарь стал главным делом последнего этапа жизни Н. И. Толстого. С ним связано и возникновение нового научного направления – славянской этнолингвистики, ставящей своей целью изучение языка и культуры в их органической связи, реконструкцию на базе всех доступных данных – языка, обрядов, верований, фольклора – древнейших представлений о мире и человеке, того, что сейчас часто называют картиной мира славян. Словарь содержит более тысячи статей, посвященных наиболее значимым элементам традиционной народной культуры – предметам и действиям и их символическим функциям, мифологии и символике растений, животных, явлений природы, персонажам низшей мифологии и др. Из бесконечного множества предметов внешнего мира, действий, признаков, единиц пространства, времени и т. д. в словаре отражены лишь те, которые наделяются культурными смыслами.

Каждому такому «отобранному» элементу посвящается в словаре отдельная статья, задача которой – очертить культурную функцию (участие в обрядах, представленность в фольклорных текстах, запретах, предписаниях и т. д.), мифологическое значение (верование), а иногда и указать на происхождение того или иного символического элемента и его связь с другими элементами. Подготовка и издание пяти томов словаря заняли более четверти века и были завершены в 2012 г.

19 апреля 2013 г. по приглашению кафедры славистики Белградского университета С. М. Толстая прочла лекцию «Н.И.Толстой и славянская этнолингвистика», где был кратко охарактеризован научный путь Н. И. Толстого.

С раннего детства сербский язык, сербская литература и культура стали для Н. И. родными, он говорил, что Сербия – его родина (*домовина*), а Рос-

сия – его отечество (*отаубина*). В 1945 г. Н. И. Толстой поступил на филологический факультет Московского университета, где он изучал болгарский язык и литературу, участвовал в экспедициях по изучению болгарских говоров Бессарабии и Приазовья под руководством своего учителя С.Б. Бернштейна, а позже, уже аспирантом, – в экспедициях в Болгарии, где болгарские и советские диалектологи совместно собирали материал для Болгарского диалектного атласа. Его славистический кругозор неуклонно расширялся по мере изучения, пусть не столь основательного, других славянских языков и культурных традиций. Так, он был одним из первых исследователей македонского языка – его дипломная работа называлась «Предлог ОД в македонском языке»; он был редактором первого македонско-русского словаря Д. Толовского и В. М. Илича-Свистыча (1963). Кандидатская диссертация Н. И. была посвящена старославянскому языку – первому письменному языку славян. В 1953 году Н. И. окончил аспирантуру, защитил диссертацию и был принят на работу в Институт славяноведения Академии наук, где он прослужил до самой смерти, совмещая исследовательскую работу с преподаванием – сначала в Институте международных отношений, а затем – почти 30 лет – на филологическом факультете МГУ.

Участие в подготовке и проведении IV (московского) съезда славистов (в качестве секретаря лингвистической секции) было для Н. И. важнейшим этапом на пути становления его как ученого-слависта. Ко времени после московского съезда славистов относится начало одного из важнейших направлений в научном творчестве Н. И. Толстого, связанного с изучением истории и типологии славянских литературных языков, прежде всего литературных языков православных славян. Основные работы этого цикла собраны в книге Н. И. «История и структура славянских литера-

турных языков» (1985 г.) и во 2-м томе трехтомного издания его «Избранных трудов», озаглавленного «Славянская литературно-языковая ситуация» (вышел в свет в 1998 г.).

Занятия проблематикой литературных языков не вытеснили других его интересов – к диалектологии, географии славянской лексики, к лексической типологии. Богатый опыт диалектологических экспедиций в Бессарабии, Приазовье и Болгарии, постоянное внимание к диалектным словарям и исследованиям всех славянских стран, к истории славянских языков, хорошая начитанность в этнографической литературе, к которой Н. И. проявлял особый интерес с молодых лет, обеспечивали ему широкий славистический кругозор и позволяли учитывать в диалектологических разысканиях общеславянскую пространственную и историческую перспективу. В 1962 г. по инициативе Н. И. Толстого Институт славяноведения снаряжает первую экспедицию в Полесье с целью сбора лексического материала для полесского диалектного словаря. Полесье привлекало Н. И. Толстого не только как одна из слабо изученных славянских зон («белое пятно на карте славянства»), но и как область, способная послужить своеобразной моделью праславянского языкового существования. Н. И. смотрел на Полесье из общеславянской перспективы, «общеславянским взором». Сам Н. И., занимавшийся сбором материала по местной географической терминологии (названия рельефа – гор, холмов, низин, лесов и т. д.), впоследствии обобщил этот материал в книге «Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды» (Москва, 1969). Это исследование легло в основу докторской диссертации, защищенной Н. И. в 1973 г. в Ленинградском университете.

Можно без преувеличения сказать, что значение полесского опыта и собран-

ного материала было решающим для формирования задачи изучения на современном этапе славянских древностей и реконструкции праславянских форм духовной культуры.

Созданная Н. И. Толстым Московская этнолингвистическая школа поддерживает многолетнее и плодотворное сотрудничество (взаимные публикации статей, участие в конференциях, стажировки, участие в редколлегиях периодических изданий и сборников, совместные экспедиции) с польским коллективом, возглавляемым проф. Е. Бартоминьским, с болгарскими исследователями – с Институтом этнографии, Институтом фольклора и Институтом болгарского языка Болгарской академии наук в Софии, где ведутся исследования аналогичного профиля, с сербскими академическими институтами – Институтом сербского языка и Институтом балканистики в Белграде, институтом славистики Сорбонны-4 и др.

На протяжении всей своей жизни Н. И. интересовался историей славистики. В разные годы ему приходилось писать о таких видных ученых XIX и XX века, как Потебня и Срезневский, Бодуэн де Куртэнэ и Грубецкой, Караджич и Даничич, Веселовский и Зеленин, Виноградов и Ларин, Богатырев и Якобсон, Мошинский и Унбегаун и многие другие. У Н. И. была потребность обращаться к работам предшественников и откликаться на их идеи. Ему было присуще живое ощущение своей причастности к великой научной традиции и ответственности перед ней. Он сам стал ярким представителем этой традиции (подробнее о научном пути Н. И. Толстого см.: *С. М. Толстая*. Никита Ильич Толстой и его путь к этнолингвистике // *Ethnolinguistica slavica*. К 90-летию академика Н. И. Толстого. Москва: Индрик, 2013, с. 10–25).

13–16 мая 2013 г. в Ясной Поляне прошла международная конференция «Ethnolinguistica slavica» (XVII Тол-

стовские чтения), организованная Отделом этнолингвистики и фольклора Института славяноведения РАН и посвященная 90-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (см. ниже Хронику на с. 209–214).

16 мая 2013 г. в Ясной Поляне была открыта выставка, названная «Из Сербии в Россию». Она состояла из трех разделов: 1. жизнь семьи Толстых в Югославии – детство и гимназические годы Н. И. Толстого, 2. годы войны – быт Толстых во время немецкой оккупации Югославии (Белград и Новый Бечей), военный путь Н. И. Толстого – партизанский отряд, добровольное вступление в Красную армию, бои в Венгрии и Австрии, демобилизация и возвращение в Россию; 3. новая жизнь на родине отцов – университет, Академия наук, экспедиции, ученики. На стендах и витринах выставки экспонировались фотографии, документы, книги, письма – по большей части из семейного архива. Был воспроизведен уголок кабинета Н. И. Толстого с семейными портретами Л. Н. Толстого, Н. А. Волконского, Н. А. Философова, С. Н. Философовой, картинами кисти С. А. Толстой, И. Л. Толстого и др. Выставку подготовили Гос. музей Л. Н. Толстого, Музей-усадьба «Ясная Поляна» и семья Н. И. Толстого. На открытии, кроме участников конференции, присутствовали многочисленные ученики Н. И. Толстого, его коллеги и последователи. Закрылась выставка 22 июня.

С 25 июля по 30 сентября несколько измененная экспозиция под названием «Н. И. Толстой – гимназист, солдат, академик» демонстрировалась в Москве, в филиале Государственного музея Л. Н. Толстого на Пятницкой, 12.

24 августа 2013 г. в Минске в рамках XV Международного съезда славистов состоялась презентация этнолингвистического словаря «Славянские древности», посвященная 90-летию Н. И. Толстого. Выступили: С. М. Толстая, пред-

ставившая основные положения замысла и концепции словаря, А. А. Плотникова, очертившая его место в славянской лексикографической традиции, О. В. Белова, давшая обзор статей, отражающих народную религиозность в ее соотношении с книжной христианской культурой, Т. А. Агапкина, рассказавшая о фольклорных источниках и материалах словаря, М. М. Валенцова, охарактеризовавшая мифологический аспект словаря и роль народной демонологии в традиционной картине мира.

6 ноября 2013 г. на Всероссийском совещании славистов, созванном Институтом славяноведения Российской академии наук, словарь «Славянские древности» еще раз был представлен научной общественности (на этот раз российской). В своем выступлении С. М. Толстая привела слова Н. И. Толстого, который кратко сформулировал задачи словаря: «„Славянские древности“ – словарь, призванный дать читателю объяснение слов, понятий, предметов, действий, действующих лиц, наконец, обрядов, суеверий, ритуалов и праздников, связанных со славянской народной культурой, ее древнейшим дохристианским и христианским слоем, с ее мифологическими представлениями и верованиями. [...] Он будет охватывать все славянские традиции и все доступные материалы от древности до наших дней. Лишь путем сравнения всех славянских этнических традиций можно установить древность того или иного явления. [...] Здесь действует принцип разбитого черепка, найденного археологом. Его осколки могут разлететься далеко во все стороны и часть этих осколков может быть утрачена, но если оставшиеся осколки, сделанные из одного и того же материала, хорошо прилаживаются друг к другу, можно быть уверенным, что они принадлежали одному сосуду. А форма сосуда, материал и глубина залегания его осколков определяют время его возникновения и разрушения» (рукопись).

Завершающим звеном в цепи юбилейных событий 2013 года стала международная конференция «Славянская духовная культура: этнолингвистические

и филологические исследования. К 90-летию Никиты Ильича Толстого», прошедшая в Вене **11–13 декабря** (см. с. 217–218).

Ольга В. Трефилова
 КОНФЕРЕНЦИЯ XVII ТОЛСТОВСКИЕ
 ЧТЕНИЯ В ЯСНОЙ ПОЛЯНЕ
 (13–16 V 2013)

13–16 мая 2013 г. в Ясной Поляне прошла международная конференция «Ethnolinguistica slavica» (XVII Толстовские чтения), организованная Отделом этнолингвистики и фольклора Института славяноведения РАН в связи с 90-летием со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого. Конференция была посвящена одному из направлений научной деятельности Н. И. Толстого – славянской этнолингвистике. В конференции приняли участие непосредственные ученики Н.И. Толстого, представители созданной Н.И. и С.М. Толстыми Московской этнолингвистической школы, этнолингвисты и фольклористы из Польши, Франции, Сербии, Белоруссии, с Украины.

В докладе Е. Бартминьского и С. Небжеговской-Бартминьской (Люблин, Польша) «Słownik etnolingwistyczny a słownik dialektologiczny (na przykładzie słowników polskich)» были показаны различия дефиниций в двух типах словарей – диалектном и этнолингвистическом. Если в диалектном словаре фиксируются диалектные слова и их значения (пол. диал. *dunaj* – географический апеллятив ‘глубокая река’, ‘болото’, ‘луг’, также это ‘деталь телеги’, ‘деталь печи’ и др.), то в этнолингвистическом словаре отдается предпочтение толкованию ментального знака, характерного для фольклорных и ритуальных текстов (ср., например, концепт *dunaj* в свадебной обрядности),

и его культурным коннотациям. В дискуссии было отмечено, что диалектные, общезыковые и культурные факты не всегда могут быть строго разграничены, часто их соотношение бывает более сложным, это зависит от характера национального языка и лексикографической традиции.

Е. Л. Березович (Екатеринбург) в докладе «О перспективах этнолингвистического изучения народной топонимии» обратила внимание на топонимы, несущие этнокультурную информацию и имеющие ценностные акценты. В уральских микротопонимах *Золотое дно*, *Золотой ручей* и т., *Золотая гора* и под., скала *Разбойница* связаны топонимические предания о кладах и разбойниках. Топонимы могут сохранять неизвестные в языке значения лексем: *повечёрье* ‘северо-запад’, *пáбед* ‘запад’, *зáужсна*, *зáужень* ‘запад’ (ср. р. *Повечёрная* и диал. *повечёрье* ‘время после захода солнца’ и ‘время приема пищи’; ручьи *Полднейвой* и *Пáбедный* и *полдень* ‘юг’, *пáбед* ‘полдник, когда солнце находится на западе’; гора *Зáужсна*, покос *Зáужсный* и т.п. и *зáужсна*, *зáужень* ‘последний прием пищи, когда солнце на западе’) и т.п. В аксиологической перспективе были рассмотрены топонимы *Веселый* и *Безымянный*; на примере прецедентных топонимов типа *Палестина*, *Иордан*, *Москва*, *Америка* было показано, как важно изучать топонимическую семантику в сравнении с данными родственных и неродственных языков.

Л. Раденкович (Белград, Сербия) в докладе «*Черт* и/или *межсевой*» попытался соотнести происхождение слова *черт* с мифологическими представле-

ниями, связанными с межой. Докладчик показал, что межа является местом пребывания нечистой силы (дорогой ведьм, колыбелью черта, местом обитания *самовилл, межевика, межника, меживника*), «нечистых» покойников, которые могли называться *чъртови (бѣси) < *čьrsti* ‘чертить, резать, прорубать, проводить границу’, ср. аналогичные образования *бѣсѣ лѣсныи, бѣсѣ полоудѣньныи* и т.п. Слово *чѣрт* (*чъртѣ) не встречается в древнерусских письменных памятниках и впервые фиксируется в XVII в., однако лексема *čьrtъ известна старочешскому и польскому языкам. Докладчик предположил, что рус. *черт* было заимствовано в XVII в. из польского (через Западную Русь) как обозначение мифического существа – духа локуса, происходящего от «нечистого» покойника.

В. Я. Петрухин (Москва) обратился к одному славянскому сюжету, который встречается в Талмуде и, по-видимому, имеет иранские корни, – сюжету гоголевского «Вия». Этот сюжет отсутствует в иерусалимском мидраше и встречается только в вавилонском: состязание рава с вавилонским пришельцем, во время которого в определенный момент рав просит поднять ему веки, от взгляда рава пришелец умирает, его хоронят, после чего старый рав исправляет свою ошибку, проныкая в погребальную пещеру и воскрешая умершего, прошедшего испытание мудростью. Детали этого предания позволяют сопоставить сюжет «Вия» с топосом ближневосточной арабо-персидской литературы, а мотив «состязание незрячего хозяина того света с испытываемым живым» соотносит это предание с кельтскими преданиями и сюжетом Полифема, встречающимся не только в средиземноморской традиции, но и в осетинском нартовском эпосе. Таким образом, сюжет «Вия» восходит к средиземноморской традиции с мощным воздействием ближневосточной. Возможно, в Европу он попал благодаря славяно-ирано-кельтским контактам.

А. В. Гура (Москва) в докладе «Три версии одного мифологического существа (балканская легенда об отмене свадьбы Солнца)» связал фольклорную легенду об отмене свадьбы Солнца (аргумент против свадьбы всегда один: дети Солнца сожгут весь мир), известную на Балканах, а также у балтов, с библейскими сюжетами о валаамской ослице и о входе Христа в Иерусалим на осле, а также с литературными сюжетами (роман Апулея «Метаморфозы, или Золотой осел» и псевдо-Лукиана «Лукий, или Осел»). Основанием для такого сближения докладчик посчитал вариант легенды, в котором Солнце едет искать себе невесту верхом на ослице. В докладе использованы построения О. М. Фрейденберг (весьма спорные, как было отмечено в последовавшей дискуссии), уподоблявшей Христа, едущего на осле, самому ослу как древнему соляному боже-ству.

В докладе Т. А. Агапкиной (Москва) «Дерево и человек: одна судьба на двоих» был показан отраженный в мифологии, обрядах и фольклоре славян изоморфизм дерева и человека, который раскрывается в трех «сценариях» взаимоотношений человека и дерева: 1) в символическом уподоблении судьбы дерева и человека (как растет дерево, так растет и человек; всё происходящее с деревьями, растущими вблизи или принадлежащими человеку, проецируется на человека, человек повторяет судьбу дерева); 2) в представлении о том, что человек и дерево разделяют одну судьбу (дерево – двойник человека, ср. восприятие двойничества в народной культуре как неблагоприятное явление, заключающее в себе угрозу для одного из членов пары), 3) в веровании, что умерший человек может продолжать свое существование в жизни дерева.

Доклад А. А. Плотниковой (Москва) «Специфика народного православия у старообрядцев Добруджи» был посвящен архаическому ритуалу русских

старообрядцев южной Румынии, называемому «тайная милость (милостыня)» и совершаемому за душу умершего не своей смертью и захороненного без поминовения. Принявший оставленную тайно (обычно ночью) милостыню должен молиться о грехах умершего. Ритуал, получающий постоянную подпитку из богослужения, включает и мифологически значимые понятия «давать–брать», «дар», «счет», «тайком», «ночь» и др. При этом регламентируются время и место ритуала, способ и объект действия, отправитель и адресат. Принятие тайной милости оценивается амбивалентно: отмаливать и хорошо, и опасно.

О. В. Чёха (Москва) в докладе «Символика числа семь в традиционной греческой культуре» на примере греческой диалектной лексики, фразеологии и верований показала, что число 7 чаще употребляется не в буквальном, а в символическом смысле. Для народной греческой культуры положительная или отрицательная оценка числа семь не играет роли, в нем скорее раскрывается идея множественности (семерка связана с мотивом плодovitости).

В докладе И. А. Седаковой (Москва) «Вариативность ритуала и его кодов: Оповещение у славян» были рассмотрены языковой и обрядовый аспекты ритуала. В терминологии оповещения отражается его связь с передачей знания (рус. *оповестить*, *известить* и др.), со звуковым кодом (болг. *давам глас* ‘извещать’ и др.), с идеей приобщения (рус. *сообщить*, серб. *јавити* ‘оповестить’ и др.). Оповещение чаще всего соотносится с рождением, смертью и с изменением статуса лица. В докладе был сделан вывод, что оповещение – специфический текст, который может быть развернутым и детализированным, включать в себя не только вербальные, но и предметные и акциональные составляющие (иногда вербальный код может отсутствовать), регламентироваться по времени и месту.

Г. И. Кабакова (Париж, Франция) в докладе «Русское застолье глазами иностранцев» проанализировала отзывы западноевропейских путешественников XVIII–XIX вв. о русском гостеприимстве в связи с вопросом о том, насколько гостеприимство и цивилизация – совместимые процессы и насколько бескорыстно русское гостеприимство. Из записок можно почерпнуть сведения о традициях самих иностранцев, с которыми они сравнивают уклад русских. Критика некоторых сторон русского гостеприимства была связана с историческим и социальным опытом путешественников, постепенно она сходит на нет, поскольку русский дворянский этикет всё более сближается с западноевропейским.

О. О. Микитенко (Киев, Украина) в докладе «Обрядовый текст бдений при умершем в свете работ Московской этнолингвистической школы», основанном на украинском и сербскохорватском материале, выделила основные факторы, определяющие локальные варианты ритуала: обязательность исполнения обряда бдения над умершим, особенно для ближайших родственников; многочисленность участников, среди которых как родственники, так и соседи и определенные ритуальные категории (могильщики, псаломщики); обрядовое угощение: мясо, калачи, хмельные напитки; ритуальные игры и шутки при покойнике; вербальная коммуникация – от религиозных песен, почтительных разговоров о покойном до скабрёзных шуток. Обряд повсеместно и последовательно связывается с императивом «стеречь умершего» и имеет цель помешать посмертному хождению покойника.

Доклад Н. П. Антропова (Минск, Белоруссия) «Белорусские этнолингвистические этюды. 3. «Куст» (география и семантика)» был посвящен западно-полесскому обряду «вождение Куста». Были рассмотрены: 1) ареал обряда; 2) его структура и семантика; их истоки; 3) этимология обрядового термина

куст; 4) версии генезиса обряда. Ареал обряда более широкий, чем считалось (историческая Пинцина); обряд приурочен к некоторым праздникам весенне-летнего цикла или может быть окказиональным; *Кустом* может быть наряженное зеленью ритуально чистое лицо (девушка, вдова, старуха, парень); основные ритуальные действия – обливание *Куста*, кидание его в воду, поклоны *Куста* или *Кусту*, троекратное вращение *Куста* вокруг себя на пятке. Докладчик приходит к выводу первоначальной плювиально-магической функции обряда, приуроченного к засухе (в настоящее время обряд ограничен обходом дворов и сбором пожертвований).

В докладе К. А. Климовой (Москва) «Народная этимология и календарная обрядность Новой Греции» было показано, что народная этимология часто является ключевым фактором создания календарного обрядового текста или устойчивых «этимологических» формул: «Ο Αντρ'εας αυτρε'ιει το κρ'ιο» (Св. Андрей усиливает мороз) – имя св. Андрея связывается с глаголами *αυτρε'ιωμεγα* ‘усиливать’, *αυτρε'ιωμα* ‘усиливаться’; *Απ'ο του Σπυρ'ιδωνα σπυρ'ι-σπυρ'ι μεγαλ'ωνει ημ'ερα* (Со св. Спиридона день растет по зернышку) – имя св. Спиридона сближается со словом *σπυρ'ι* ‘зерно’, «Ο Γενν'αρης λ'εγεται Γενν'αρης γιατ'ι γενν'ανε τα κατσ'ικια» (Январь называется январем, потому что рожают козы) и т.п. Были указаны случаи вторичного этимологического сближения на основе народной этимологии, порождающие особые обряды.

В докладе Л. Н. Виноградской (Москва) «Семантическая оппозиция „единичное — множественное“ как идентифицирующий признак демонологических персонажей» было показано, что наиболее актуален признак множественности для духов болезни, для персонажей календарной мифологии (сезонных демонов) – вост.-слав. *русалок*, *навей*, южнослав. *самодив*, *тодорцев*, *каракон-*

джулов, сев.-рус. *шумликунов* и др., генетически связанных с разными категориями покойников. Это позволяет реконструировать некоторые архаические представления о приходе с того света на землю в разные периоды времени разных категорий душ умерших. Были рассмотрены также неиндивидуализированные, нелокализованные множественные персонажи, такие как черти-помощники колдуна, представления о которых неконкретны, размыты.

Доклад М. М. Валенцовой (Москва) «Ареальный аспект словацкой демонологии» показал, что словацкая диалектная демонологическая терминология, в целом соответствует диалектному членению словацкого языка на западные, средние и восточные ареалы или более архаическому членению – с севера-востока на юго-запад и с северо-запада на юго-восток. Так, для персонажа «русалка» фиксируются термины *vila*, *poludnica*, *rusalka* в Западной, Средней и Восточной Словакии соответственно (подобное ареальное распределение отражают также термины, описывающие водяного и др.). Существуют, однако, общие для западно- и восточнословацкого ареала термины в противоположность среднесловацкому, например зап.- и вост.-словац. *bosorka* ‘ведьма’ vs. ср.-словац. *striga*, а также термины, распространенные, например, на северо-востоке и противопоставленные известным на юго-западе.

С. М. Толстая (Москва) в докладе «Нижнелужицкая *chodota*: этимология и верования» рассмотрела этимологические версии нижнелужицкого термина *chodota* в связи с описанием одноименного женского мифологического персонажа, который имеет типичные признаки и функции ведьмы: это сухая уродливая старуха, наводящая порчу на скот, на хозяйку, она имеет признаки двоедушничества, способна вызывать град, обращаться в животное и т.д., для нее характерна трудная смерть. При установлении этимологии слова *chodota* важно

учитывать мотивацию от способа передвижения персонажа (ср. функцию ходоты бродить из дома в дом и творить всякое зло, отмеченную первыми этимологами – Срезневским, Мукой), а также вариант названия «ходоты» *муровой* (от **moriti* ‘морить’); в дальнейшем этимология, связывающая ходоту с глаголом **xoditi*, не была поддержана безоговорочно. Однако семантическая модель, когда персонаж называется по характерному действию, очень продуктивна в славянских языках.

М. В. Ясинская (Москва) в докладе «Когда кажется — креститься надо: обман зрения в русской диалектной лексике и в мифологических рассказах» проанализировала глаголы типа *мерещиться*, *казаться*, *почудиться* и др., выступающие в мифологических контекстах, и указала различные способы выражения этого значения: могут учитываться позиции как субъекта, так и объекта воздействия, они могут смешиваться, перетекать или взаимно заменять друг друга, что обусловлено стремлением языка передать неопределенность подобного зрения. Глаголы, для которых значение ‘казаться’ является не единственным, употребляются в функции мифологического термина, описывают действия мифологических персонажей и состояние человека, подвергнувшегося их воздействию.

В докладе О. В. Трефиловой (Москва) «Терминология колдовства и порчи в старославянской книжной традиции» был представлен общий обзор терминологии колдовства, встречающейся в старославянских памятниках X–XIV вв. Термины, относящиеся к колдовству, могут быть объединены в три группы: 1) лексемы, называющие акт, инструмент и/или результат колдовства, порчи; часто это nomina actionis (**ВЛХШЬСТВО**, **ВЛХШЬБА**, **ВЛХШВЕННИЕ**, **ЧАРОДЬМАННИЕ** и др.); 2) номинации действий (**ВЛХШЬОВАТИ**, **ЧАРИ** (**КОБЕННИЕ**, **КОРЕННИЕ**) (**СХ**)**ТВОРИТИ**, **КОРЕНИМНИ ПРОКАЗИТИ** и др.); 3) номинации колдунов (субъектов действия), nomina

agentis (**ВЛХШЬ**, **ЧАРОДЬИ**, **МАГЪ**, **КОРЕННИЦЬ** и др.). Были указаны синонимические ряды номинаций магических заклинаний и семантические закономерности образования терминологии колдовства в старославянском языке.

А. Л. Топорков (Москва) в докладе «Русские охотничьи заговоры: попытка указателя» представил фрагмент указателя охотничьих заговоров, составленного им на основании типов и версий этих заговоров. Внутри тематических блоков («Для успешной охоты», «Для охраны ловушек», «Для защиты охотника и его оружия», «Навести порчу на чужое оружие» и др.) заговоры объединяются в соответствии с характерными формулами: например, внутри тематического блока «Для охраны ловушек» указываются формулы «Пусть св. Егорий (и др.) воздвигнет железную стену вокруг ловушек», «Пусть Богородица покроет своей ризой ловушки» и др. В качестве фрагмента указателя была представлена детально разработанная группа заговоров на порчу оружия.

А. Б. Мороз (Москва) в докладе «Легенда о жертвенном олене: география, варианты, источники, параллели» проанализировал происхождение, варианты и географическое распространение легенды об олене: олень добровольно приносил себя в жертву в престольный или обетный праздник до тех пор, пока не был нарушен ход ритуала, после чего олень перестал приходить, а вместо него стали забивать вола, быка, барана или другое домашнее животное. Легенда известна грекам, македонцам, болгарам, сербам, албанцам-христианам, армянам, абхазам, грузинам, русским на Русском Севере, коми и карелам. Докладчик предположил, что источником фольклорной легенды послужило Мучение Афиногена Пидакфойского (VII в.), и попытался объяснить, как эта легенда могла попасть на север России.

В докладе О. В. Беловой (Москва) «Народные пророческие тексты:

„свое” и „чужое” (на примере нарративов о предсказаниях времен Второй мировой войны)» анализировались тексты, в которых содержатся мотивы борьбы разномастных животных, представления о «ранешней» Библии, которая якобы была скрыта от народа и в которой содержатся предсказания о судьбах мира, а также тексты, украинско-белорусско-польско-латгальской контактной зоны, базовый мотив которых – библейские пророчества о судьбе евреев, рассказы о ритуалах в еврейский праздник Судный день, представляющийся как день предчувствия евреями гонений, и др.; в православном народном сознании истребление евреев во время войны связывается с Божьей карой за распятие евреями Христа.

В докладе М. Н. Толстой (Москва) «Фольклорные материалы карпатских экспедиций» рассматривались централь-

но-закарпатские представления о босорканиях, двоедушниках и мифологических змеях. Материалы записывались во время лингвистических экспедиций в карпатоукраинские села с 1987 г. до начала XXI в.

К конференции был издан сборник статей «Ethnolinguistica slavica» (Москва: Индрик, 2013, отв. ред. С. М. Толстая), в котором кроме статей авторов докладов, были опубликованы некоторые экспедиционные и эпистолярные материалы из архива Н.И.Толстого, а также очерк о его жизни и научном пути. Участники конференции посетили семейный некрополь Толстых у Никольской церкви в Кочаках, возложили цветы на могилу Н. И. Толстого, у которой отслужили панихиду хорошо знавшие Никиту Ильича московские протоиереи Борис Даниленко и Александр Троицкий.

Алла Кожинава
ЭТНОЛИНГВИСТИКА НА XV
МЕЖДУНАРОДНОМ КОНГРЕССЕ
СЛАВИСТОВ В МИНСКЕ
(20–27 VIII 2013)

20–27 августа 2013 г. в Минске состоялся XV Международный конгресс славистов, на котором наиболее широко, по сравнению с проходившими ранее славистическими форумами, были представлены доклады и сообщения по этнолингвистической проблематике.

На конгрессе работала секция «Языковые картины мира у славян. Когнитивный, этнолингвистический, лингвокультурологический и лингвопрагматический подходы к изучению различных уровней славянских языков». Для сравнения: на XIV Международном конгрессе славистов в Охриде (2008 г.) этнолингвистика и лингвокультурология были объединены с исследованиями в обла-

сти лексической семантики и фразеологии, а на XIII славистическом конгрессе в Любляне (2003) этнолингвистика вообще не выделялась в качестве отдельного лингвистического направления. Следует также сказать, что в Минске этнолингвистическая проблематика даже не вместились в отведенные границы — отдельные доклады, которые с полным основанием можно было отнести к этнолингвистическим, были прочитаны в рамках других секций.

Часть докладов была посвящена рассмотрению образа мира (Z. Sawaniewska-Mochowa «Językowo-kulturowy obraz domu szlachecko-ziemiańskiego w polszczyźnie północnokresowej»), его отдельных фрагментов — телесных представлений (Галина Кабакова «“L’anatomie naïve” dans les langues slaves: le cas du système digestif», ср. также доклад, прочитанный в секции «Славянский фольклор, мифология и традиционная духовная

культура»: Т. В. Валодзіна «Уяўленні славян пра калецтвы і цялесныя хібы ў этнасеміятычнай перспектыве») и цветových оццуженій (Л. И. Шевченко «Колористика в массовом языковом сознании славянских социумов», ср. также доклад, прочитанный в секции «Славянский фольклор, мифология и традиционная духовная культура»: I. A. Швед «Колеравы код тэкстаў абрадаў жыццёвага цыкла беларусаў [на агульнаславянскім фоне]»). Внимание выступающих привлекли также составляющие образ мира ментальные сущности, получающие воплощение в разнообразных языковых формах, — стереотипы (S. Niebrzegowska-Bartmińska «Stereotypy a wartości w językowym obrazie świata»), культурные доминанты (М. Китанова «Культурни доминанти при реконструирање на концепта време в български и руски език»), концепты (Ю. Чакърова-Бурлакова «О некоторых околядерных репрезентантах концепта *истина* в русских и болгарских переводах Библии»; также доклад в секции «Синхронно-типологическое и сопоставительное исследование славянских языков» А. N. Zhihova «Концепты „власть/право” в дискурсе русскоязычных мигрантов четвертой волны в Бельгии), символы (Л. В. Домилловская «Лингвистическая интерпретация символа *огонь* в неоромантическом славянском тексте), семантические компоненты (И. А. Седакова «О ‘легкости’ и ‘тяжести/трудности’ в языке и культуре славян: этнолингвистический анализ»), а также проблемы их лексикографического представления (С. Ристић «Элементы языковой картины мира в дескриптивной лексикографии — языковые и культурные стереотипы»).

Особое внимание было уделено роли образности, представленной метафорой (Е. Л. Березович «К типологии метафоры: вторичные значения лексем «мачеха», «вдова», «сирота», «холостяк» в славянских языках (на иноязычном фоне)»), перифразом (И. Н. Юд-

кин «Перифрастические образные средства в славянских художественных картинах мира»), эпитетом (А. Пежановић «Постоянные эпитеты как этнокультурные маркеры») и метонимической антонимазией (А. Grgić, D. Nikolić «Nomen est culturae omen — Vosijanske antonomazije u različitim kulturama/jezicima»).

Языковая магия нашла свое представление в докладе В. Б. Колосовой «Народная этимология и этимологическая магия в славянской народной ботанике», однако большая часть докладов на эту тему была прочитана в рамках секции «Славянский фольклор, мифология и традиционная духовная культура» (Т. А. Агапкина «Славянские заговоры от змей: общность и локальные особенности», Екатерина Вельмезова «Народные молитвы и заговоры в чешском фольклоре: анализ текста в свете истории русской этнолингвистики и фольклористики», Алексей Юдин «О методах сопоставительного изучения ономастики восточнославянского магического фольклора»). В этой же секции представлялись доклады, связанные с интерпретацией славянской мифологии (Л. Раденковић Любинко «Славянская народная демонология в синхронном и диахронном плане», О. О. Микитенко, И. С. Огиенко «Славянская мифология и славянские верования: модели интерпретации», Деян Айдачич «Языческие боги любви в славянских литературах») и обрядности, рассматриваемой в этнолингвистическом плане (Н. П. Антропов «„Вождение *Кўсма*” в контексте проблематики белорусско-инославянских (/неславянских) этнолингвистических соответствий»).

Еще Н. И. Толстой обращал внимание на связь ареальной диалектологии с ареальной этнологией, и такие доклады также были прочитаны на съезде в рамках секций «Славянские языки в сравнительно-историческом и ареальном аспектах» (А. А. Плотникова «Полесье как архаическая зона Славии:

этнолингвистический аспект», О. В. Белова «Легенды пограничья: ареалогия, сюжетика, топики»), «Историческое описание славянских языков и диалектология» (Е. С. Узенева «ОКДА и современные полевые этнолингвистические исследования карпато-балканского региона») и «Славянский фольклор, мифология и традиционная духовная культура» (А. Б. Мороз «Легенда о жертвенном олене: география, варианты, источники, параллели»).

В этнолингвистической же секции нашлось место для работ, связанных с лингвистической прагматикой (Е. И. Граф «Прагматикализация и грамматикализация в языке», А. Kretschmer «Русская частная переписка XVII и начала XVIII вв. – социо- и прагмалингвистический анализ»).

На XV Международном конгрессе славистов в Минске под руководством Ежи Бартминьского состоялась работа тематического блока «Ценности в культурно-языковом образе мира славян и их соседей». В ходе работы блока Е. Бартминьским и В. Хлебдой был прочитан основной доклад «Koncept bazy i jego profile. Na przykładzie polskiego językowo-kulturowego obrazu Europy», а в качестве содокладчиков свои мнения представили Е. Руденко («Когнитивная дефиниция концепта СВОБОДА [на материале белорусского языка]»), Д. Айдачич («СВОБОДА, РАВЕНСТВО, БРАТСТВО и подобные конструкции в славянских языках – попытка сравнения»), И. Седакова («Смена ценностных парадигм в России зимой 2011–2012 гг.: от ценности к СВОБОДЕ»), С. М. Толстая («Русская честь и польский HONOR»), и Е. Березович («Как меняются оценки ценностей. (На примере рус. *самолубие*)»). Все эти тексты были опубликованы в журнале

«Etnolingwistyka» (т. 25); (также текст доклада отсутствовавшей Г. Яворской «ЕВРОПА в украинских текстах (к проблеме вариативности концепта»). В дискуссии первым на тему «O metodach rekonstrukcji i eksplikacji wartości w programie badań etnolingwistycznych — zgodności, różnice, perspektywę rozwiązań» выступил А. Юдин. Впервые тематический блок с этнолингвистической проблематикой был представлен на предыдущем славистическом конгрессе в Охриде, где он носил название «Культурно-языковой образ мира славян в свете этнолингвистики».

Также следует отметить представление участникам съезда работ, имеющих непосредственное отношение к развитию славянской этнолингвистики. 24 сентября состоялись презентации издания «Этнолингвистический словарь „Славянские древности“ (в пяти томах)» (модератор С. М. Толстая). Не будет преувеличением сказать, что завершение этого фундаментального и очень необходимого труда с нетерпением ожидали все, занимающиеся этнолингвистической и не только этнолингвистической проблематикой. Радует и начало новых исследований, таких как представленный при модерации Н. П. Антропова проект «Беларускі фальклорна-этналінгвістычны атлас: гісторыя праекта, першыя вынікі».

23 августа состоялось заседание этнолингвистической комиссии при Международном комитете славистов, на котором по единодушному решению собравшихся ее возглавил Ежи Бартминьски. Комиссия была организована в 2003 г. во время XIII Международного конгресса славистов в Любляне по предложению Е. Бартминьского, с этого времени являющегося ее бессменным председателем.

Алла Кожина
МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
«СЛАВЯНСКАЯ ДУХОВНАЯ
КУЛЬТУРА: ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ
И ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ»
(ВЕНА, 11–13 XII 2013)

11–13 декабря 2013 г. в Венском университете прошла Международная конференция «Славянская духовная культура: этнолингвистические и филологические исследования», организованная Институтом славистики, которая была посвящена 90-летию со дня рождения Никиты Ильича Толстого (см. сайт конференции – <http://nikita-tolstoj-konferenz.univie.ac.at>). Работа проходила в секциях, отражающих некоторые направления из обширнейшего диапазона деятельности Никиты Ильича. На конференции широко была представлена проблематика, связанная с изучением народной культуры, с этнолингвистической проблематикой. Так, доклады С. М. Толстой «Клятва и проклятие в языке и культуре», Я. Гркович «Формулы с именем вера у старосерпском језику» были посвящены вербализации важнейших понятий духовной культуры. Проблемы, связанные с сосуществованием различных верований, поднимались в докладах О. В. Беловой («Своя» и «чужая» вера в народной картине мира – этнолингвистический аспект) и А. А. Плотниковой «Архаические элементы в народной традиции Боснии: язык и культура». В докладах Н. П. Антропова «Соотносимы ли западнополесско-белорусский обрядовый Куст и номинация коусть (кисть / кость) Ипатьевской летописи?», Л. Раденковича («Ходячий» покойник в духовной культуре славян) и А. Л. Топоркова «Заговорные тексты русских рыбаков: между магией и религией» были представлены древнейшие виды славянской обрядности. Народные истоки русской фразеологии рассмотрела Е. Л. Бе-

резович «Этнокультурный контекст русской фразеологии – маргиналии к полевым записям последних лет». М. Н. Толстая рассказала участникам конференции об этнолингвистических экспедициях Института славяноведения и балканистики, предпринятых в последнее время «Этнолингвистические материалы лингвистических экспедиций Института славяноведения», материал полевых исследований также был представлен в докладе Б. Сикимич «Обредна јела у Војводини. Савремена теренска истраживања».

Отдельное место занимали доклады, связанные с изучением древних славянских текстов. А. А. Алексеев рассказал об эзегетических возможностях оригинальных древнерусских текстов «Из истории древнерусской экзегезы», Х. Ханник – о переводах писем Никона Черногорца «Das Taktikon des Nikon vom Schwarzen Berge als Quelle für Speisen- und Kleiderbezeichnungen im slavischen Mittelalter». Пересечение различных традиций на рубеже восточного и западного славянского мира было представлено в докладах А. Кречмер «Slavia Orthodoxa et / versus Slavia Latina (Romana)?», О. А. Акимовой «У истоков представлений о единстве славянского мира: о некоторых хорватско-глаголических мифологемах», В. Томеллери «Церковнославянские перекрестки. Климент Охридский на стыке западного и восточного славянства», А. А. Кожиневой «Белорусские переводы книги пророка Даниила XVI века», G. Ziffer «Возникновение старославянского языка и средневековое многоязычие».

Также рассматривались возможности изучения единиц различных языковых уровней в историческом аспекте: фонетики – Г. Невекловски «Русские летописи как источник установления хронологии фонетических изменений», грамматики – Р. Марти «Die verschiedenen Slaviae: koexistent, konsekutiv, kumulativ», М. Курешевич «Ка дефинисању црквенословенског језика нижег

стила – на примеру искаживања семантичке субординације», лексика – А. П. Майоров «Типы автохтонных заимствований в забайкальском диалекте русского языка XVIII века», Г. Штасни «Семантичке трансформације у посрбљеним медицинским терминима», А. Г. Кравецкий «Колбаса древнерусских кормчих». Доклад А. М. Молдована «Проблемы и задачи корпусного изучения славянской письменности» затронул прикладной аспект изучения славянских текстов.

На конференцији такође је представљен рад доклада, везаних с изучавањем српског језика и литературе: И. Белакович, А. Миланович «Толстојева периодизација и питање жан-

ра», Б. Торић «Нека питања творбе речи у славеносрпском језику», В. Карлич «О прѢдјевском виду у славеносрпском језику», Д. Богутовац «О Vinaverovim pogledima na srpski književni jezik i pisanu rјesničku tradiciju». Одному из најважнијих напрoваљених дјелатности Н. И. Толстого – изучавању славянских литературних језиков – била посвећен доклад А. Д. Дуличенко «Академик Н. И. Толстой и проблеми литературне резьянщины».

На закључителном заседању конференцији А. Арсенијев, А. В. Тарасјев, С. М. Толстая познакомили учесницима конференцији с мало извесним раније фактима из живота Н. И. Толстого и рoда Толстых.

Iwona Bielińska-Gardziel, Joanna Szadura
MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA
„TEORIA JĘZYKOWEGO OBRAZU
ŚWIATA I METODY JEGO
REKONSTRUKCJI. PROBLEM
EKSPLIKACJI WARTOŚCI”
(PUŁAWY 24–26 IV 2013)

Міжнародна конференція наукова, присвячена запитанням мовного образу світа і проблемі експлікації вартості відбулася в дні 24–26 червня 2013 року в Пулаві. Її організаторами були: Інститут Славистики PAN і Інститут Філології Польської UMCS. Сесія була фінансована з коштів Міністерства Науки і Школярства Вищого (грант NPRH nr 0132/NPRH2/H12/81/2012) і з коштів Інституту Філології Польської UMCS.

В конференції учасничало разом 46 осіб з Польщі (з Бідгошчы, Катуві, Кіель, Кракова, Люблина, Опола, Пултуска, Сідець, Щечіна, Варшави і Вроцлава), Бельгії, Білорусії, Хорватії, Франції, Німеччини, Росії, України і Італії. Було це колективне зустріч в рамках міжнародного

конверсаторіуму EUROJOS, афілійованого в Інституті Славистики PAN (керівник науковий проф. Jerzy Bartmiński), пов'язане з реалізацією проекту грантового „Metody analizy JOS w kontekście badań porównawczych”.

Конференція розпочалася 24 червня 2013 року блоком, присвяченим проблемі загальною, пов'язану з методологією досліджень мовно-культурного образу світа Слов'ян і їх сусідів. Представлено три реферати впроваджені: Прzemysław Łozowski (IFA UMCS, Люблін) мовив про суперечностях навколо запитання JOS; Анна Пајдзіньска (IFP UMCS, Люблін) наблизилася до проблеми значення лексеми і способів її визначення, а Ніна Грышкова (Ївек/Люблін) займалася питанням концепту в мовознавстві – в стосунку до стереотипу, поняття і значення.

Наступного дня, під час сесії присвяченої проблемі визначення, Аліція Нагьорко (Берлін) порушила питання стосуючу профілі значення і з'явлення полісемії на матеріалі німецькому, Халіна Пелц (Люблін) мовила про визначення таких вартостей, як DOM, RODZINA, MIŁOŚĆ в слов-

niku gwarowym, Dorota Pazio-Włazłowska (Warszawa) zajęła się kwestią odautor-skiego wartościowania leksyki aksjologicznej w definicjach podawanych w słownikach rosyjskich (ironiczne cudzysłowy, partykuły typu *jakoby*, *rzekomo* itp.), a Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (Lublin) dokonała przeglądu sposobów operacjonalizacji pojęcia „profilowania” w pracach etnolingwistycznych i zaprojektowała konieczne uściślenia tego pojęcia na użytek dalszych prac badawczych. Problemów szczegółowych dotyczyły referaty Nikołaja Antropowa (Mińsk), który na przykładzie hasła „krynica” w moskiewskim słowniku *Slavjanskie drevnosti* pokazał, że lubelski *Słownik stereotypów i symboli ludowych* przynosi istotnie nowe informacje o słowiańskim JOS (m.in. związku białorusko-polskie), zaś Aleksandra Niewiara (Katowice) przedstawiła propozycję badania kulturowych słów kluczy poprzez analizę ciągów synonimicznych.

Podczas dwóch sesji (25 czerwca) referenci przedstawili analizy dowolnie wybranych pojęć obecnych w języku i kulturze wspólnot narodowych i lokalnych. Marzena Marczevska (Kielce) przedstawiła językowo-kulturowy obraz ZDROWIA w języku polskim; Joanna Szadura (Lublin) mówiła o ŚWIĘCIE i ŚWIĘTOWANIU w polszczyźnie, Ewa Masłowska (Warszawa) o pojęciu

GRZECHU i POKUTY w aspekcie ludowego etosu sprawiedliwości. Olga Frołowa (Moskwa) podzieliła się rozważaniami dotyczącymi zależności pomiędzy leksemami *oduševlennoe/needuševlennoe* i *živoe/neživoe* w rosyjskim obrazie świata, Ludmiła Fiodorowa (Moskwa) zaprezentowała porównanie francuskich, polskich i rosyjskich idiomów dotyczących GLUPCA, a Stefan Gehrke (Berlin) przedstawił analizę kontrastywną polskiego i niemieckiego współczesnego dyskursu publicznego w kontekście językowego obrazu ŻYDA.

Klamrą spinającą tematycznie wszystkie prezentowane referaty była teoria językowego obrazu świata. I choć referenci przedstawiali (i dyskutowali) analizy semantyki poszczególnych nazw wartości (konceptów), to punkt ciężkości – zgodnie z założeniem projektu badawczego – koncentrował się na zagadnieniach teoretycznych i metodologicznych JOS.

W części zamykającej konferencję swoimi refleksjami dotyczącymi problemów, które stały się przedmiotem zainteresowania zgromadzonych badaczy, podzielił się Jerzy Bartmiński, także goście reprezentujący jednostki naukowe współpracujące w ramach konwersatorium EUROJOS, potwierdzając gotowość dalszego współdziałania.

Joanna Szadura

PRZEDKONGRESOWE POSIEDZENIE
KOMISJI ETNOLINGWISTYCZNEJ MKS
I SEKCJI ETNOLINGWISTYCZNEJ KJ
PAN (PUŁAWY, 24 VI 2013)

Otwarte posiedzenie Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów i Sekcji Etnolingwistycznej Komitetu Językoznawstwa PAN zostało zorganizowane w Puławach 24 czerwca 2013 roku w czasie międzynarodowej konferencji

naukowej „Teoria językowego obrazu świata i metody jego rekonstrukcji – problem eksploikacji wartości”, połączonej z warsztatami konwersatorium EUROJOS VII. W posiedzeniu wzięło 28 członków obu gremiów oraz uczestnicy konferencji.

Spotkanie poprowadził przewodniczący obydwu gremiów – prof. Jerzy Bartmiński. Sekretarz KE przy MKS i SE KJ PAN – dr Joanna Szadura złożyła sprawozdanie z działalności KE MKS za lata 2008–2013 (druk zob. 25. numer „Etnolingwistyki”, s. 327–328), a Jerzy Bart-

miński zaprezentował 25. numer „Etnolingwistyki”, w którym opublikowano teksty przewidziane do wygłoszenia na XV MKS w Mińsku (20–27 sierpnia 2013), w ramach bloku tematycznego pod nazwą *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, tj.: Jerzy Bartmiński i Wojciech Chlebda (Polska, Lublin/Warszawa, Opole), *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu EUROPY*, s. 69–96; Elena Rudenko (Belarus’, Minsk), *Kognitivnaja definicija koncepta SVOBODA (po danym belorusskogo jazyka)*, s. 143–160; Galina Javorska (Ukraina, Kijów), *EVROPA v ukrainskich tekstach (k probleme variatynosti koncepta)*, s. 97–112; Dejan Ajdačić (Serbia, Belgrad / Kijów), *Kollekcija cennostej SVOBODA, RAVENSTVO, BRATSTVO i opirajuščiesja na nee konstrukcii v slavjanskich jazykach*, s. 113–130; Irina Sedakova (Rosija, Moskwa), *Smena cennostnych paradig v Rossii 2011–2012 gg.: Ot čestnosti k SVOBODE*, s. 53–68; Svetlana M. Tolstaja (Rosija, Moskwa), *Russkaja ČEST’ i pol’skij HONOR*, s. 9–22; Elena

L. Berezovič (Rosija, Ekaterinburg), *Kak menjajutsja ocenki cennostej (na primere rus. SAMOLJUBIE)*, s. 181–200.

Głos zabrał również współorganizator XV Kongresu Słowistów w Mińsku – Nikołaj Antropow. Następnie Iwona Bielińska-Gardziel (sekretarz konwersatorium EUROJOS; IS PAN, Warszawa) przedstawiła stan prac prowadzonych w ramach projektu grantowego „Metody analizy JOS w kontekście badań porównawczych”, realizowanego od XII 2012 roku w Instytucie Sławistyki PAN. Przypomniała o współpracy naukowców reprezentujących polskie i zagraniczne instytucje naukowe, przybliżyła zamierzenia projektu oraz harmonogram toczących się i planowanych na kolejne lata prac, zaznaczając, że w mocy pozostaje plan wydania w roku 2015 pięciu osobnych tomików *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*, które obejmą hasła DOM, PRACĘ, EUROPE, WOLNOŚĆ oraz HONOR/GODNOŚĆ. Tomiki te zostaną opublikowane w Sławistycznym Ośrodku Wydawniczym jako osobna seria wydawnicza pod naczelną redakcją Jerzego Bartmińskiego.

Iwona Bielińska-Gardziel
KONFERENCJA „GWARA I TEKST”
(KRAKÓW, 27–28 IX 2013)

W dniach 27–28 września 2013 roku w Krakowie odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa „Gwara i tekst”, zorganizowana przez Katedrę Historii Języka i Dialektologii Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. Referentami byli naukowcy z kilku krajów: Czech, Polski, Rosji, Ukrainy i Wielkiej Brytanii, reprezentujący różne jednostki naukowe, uniwersyteckie i akademickie.

W ramach zaproponowanego tematu ogólnego uczestnicy konferencji skupili swą uwagę na kilku zagadnieniach szczegółowych: 1. Gwara jako świadectwo języka mówionego; 2. Gwara w perspektywie kultury

oralnej; 3. Tekst gwarowy w przekazie piśmiennym – problemy redakcji, komentarza i opracowania; 4. Gwara w perspektywie kulturoznawczej i etnolingwistycznej; 5. Tekst gwarowy w perspektywie genologicznej; podstawowe gatunki wypowiedzi użytkowych i artystycznych i ich współczesne kontynuacje.

Halina Pelcowa (UMCS) potraktowała tekst gwarowy jako przykład *oral history*, rozpatrując wypowiedź gwarową jako formę przekazu wydarzeń z przeszłości, w której zaznacza się perspektywa etnolingwistyczna i kulturoznawcza. Jerzy Sierociuk (UAM) zajął się gwara jako odrębnym językiem, pokazując, jak oddziałuje „oralność” środowiska gwarowego na jego język/mowę. Przedmiotem analizy Janiny Labochy (UJ) stały się pamięć i zapomnie-

nie w narracji autobiograficznej – w referacie (odczytanym przez Kazimierza Sikorę) zostały omówione kolejno kwestie dotyczące gromadzenia materiału, jego opracowania redakcyjnego, opisu pragmatyngwistycznego, językowych środków wyrażania narracyjnego procesu przywoływania wspomnień, stylistycznych i genologicznych aspektów badania tekstów autobiograficznych.

O problemie tożsamości kulturowej polskiej wsi w epoce globalizacji i przemian społeczno-ekonomicznych mówiła Halina Kurek (UJ), natomiast Halina Karaś (UW) przedstawiła referat dotyczący reprezentatywności tekstów gwarowych jako podstawy planowanego Korpusu Gwar Polskich. Natalia Chobzej (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Lwów) potraktowała tekst jako ilustrację słownika dialektalnego, a Józef Kąś (UJ) omówił kwestię funkcjonowania gwary w słowniku gwarowym.

Kilka referatów dotyczyło sposobów wykorzystania gwary w tekstach artystycznych – Maria Pająkowska-Kensik (UKW) mówiła o gwarze kociewskiej we współczesnych tekstach Pomeranii; Zofia Kubiśzyn-Mędrala (UJ) na przykładzie rękopisu *Wesela haczowskiego* pokazała, jak ludowy tekst artystyczny może stać się źródłem poznania gwary; referentka skoncentrowała się głównie na odtworzeniu językowo-kulturowego obrazu społeczności wiejskiej i rodziny na tle obrzędu weselnego wsi haczowskiej. Katarzyna Czarnecka (IJP PAN) potraktowała tekst literacki jako źródło informacji o gwarze kresowej – analizując powieść Andrzeja Mularczyka *Każdy żyje jak umie*, wskazała na obecność licznych cech gwarowych z różnych poziomów języka zarówno w warstwie narracyjnej powieści, jak i w dialogach bohaterów.

Natomiast przykładom zastosowania gwary w tekstach poetyckich poświęcone były referaty Joanny Kulczyńskiej (UJ), która mówiła o inspiracjach kulturą regionalną i gwarą sandomierską w poezji Stanisława Młodożeńca, oraz Katarzyny Stanisławskiej-Kogut (UP), traktującej wiersze

Józefa Gary jako przykład wilamowickiego tekstu gwarowego.

Kilka referatów poświęcono zagadnieniom związanym z gwarą Podhala – Maciej Rak (UJ), opierając się na materiale podhalańskim, dokonał analizy tekstu gwarowego pod kątem statystyki leksykalnej; Maciej Mączyński (UP) mówił o gwarze podhalańskiej z perspektywy miłośników Tatr; prezentując sądy wybitnych „zakopiańczyków” z przełomu XIX i XX wieku (m.in.: Matlakowskiego, Witkiewicza, Pawlikowskich, Radzikowskich), pokazał, jak postrzegali oni język autochtonów oraz przybliżył ich refleksje językoznawcze dotyczące gwary, Anna Mlekodaj (PPWSZ, Nowy Targ) poruszyła kwestię potencjału literackiego tej gwary.

Badaniom dialektu w ujęciu historycznym poświęcono dwa referaty – Błażej Osowski (UAM) poddał analizie XVIII-wieczne inwentarze dóbr szlacheckich z terenu Wielkopolski, traktując je jako źródło leksyki gwarowej, którą następnie skonfrontował ze stanem XX-wiecznym i dzisiejszym, a Konrad K. Szamryk (UwB) dokonał przeglądu XVIII-wiecznych rękopiśmiennych kazań Krzysztofa Kluka (proboszcza parafii w Ciechanowcu na Podlasiu) pod kątem obecności w nich leksyki gwarowej, a następnie zestawił wynotowany materiał z opracowaniami leksyko-graficznymi z wieku XIX i XX, aby ustalić, które leksemy miały charakter regionalny/gwarowy również w wieku XVIII.

Iwona Bielińska-Gardziel (Instytut Slawistyki PAN) w oparciu o ustne relacje ludowe na temat nazw rodzinnych, obrzędowości i zwyczajów rodzinnych oraz materiał zaczerpnięty ze słowników gwarowych podjęła próbę pokazania, jaki obraz rodziny (i jej członków) został utrwalony w gwarowej leksyce rodzinnej; odtworzenia motywacji owych nazw oraz wskazania językowych wykładników wartościowania poszczególnych ról rodzinnych. Beata Ziajka (IJP PAN, Kraków) przyjrzała się ustnym tekstom gwarowym jako źródłu informacji na temat statusu dziecka w rodzinie daw-

niej i obecnie; stwierdziła, że odzwierciedlają one sposób wartościowania dziecka (obecnie jest ono znacznie wyższe niż dawniej). Referentka zwróciła uwagę na zwiększenie demokratyzacji stosunków rodzinnych, co (jej zdaniem) znajduje potwierdzenie także w płaszczyźnie językowej.

Kwestię funkcjonowania gwary w mediach poruszyła Monika Kresa (UW), która na przykładzie telewizyjnego serialu „Blondynka” (reż. Maciej Gronowski) podjęła problem wykorzystania zabiegu stylizacji na gwary podlaskie, poddając analizie język poszczególnych bohaterów filmu, oraz Ilona Gumowska (UMCS), która pokazała sposoby i funkcje wykorzystania gwary w tekstach reklamowych i wskazała na podstawowe błędy popełniane przez twórców reklam. Anna Piechnik (UJ) przedstawiła referat dotyczący miejsca gwary w języku prasy lokalnej – rozpatrując przykład zakliczyńskiego miesięcznika „Głosiciel” (pisanego językiem ogólnym) pokazała, jakie elementy gwarowe przedostają się do języka lokalnej inteligencji.

Omówieniem charakterystycznych cech poszczególnych gwar zajęły się kolejno: Anna Łuczczak (UKW), która przedstawiła problem stanu gwary kociewskiej dawniej i dziś, próbując odpowiedzieć na pytanie o jej rolę w budowaniu poczucia tożsamości lokalnej wiejskiej społeczności; Justyna Garczyńska (UW) poświęciła uwagę realizacji samogłosek w gwarze kurpiowskiej, dokonując akustycznego opisu akcentowanych samogłosek ustnych w obustronnym kontekście spółgłosek twardych realizowanych w mowie Kurpianek. Problemem fleksji zajęła się także Katarzyna Potępa (UJ), która omówiła kwestię wymowy zmiennej (*â*) w języku inteligencji wiejskiej Podola-Górowej k. Gródka nad Dunajcem w oficjalnym i nieoficjalnym typie kontaktu, zaś przedmiotem zainteresowania Justyny Kobus (UAM) była analiza fleksji gwarowej pod kątem sposobu opisu (statyczny czy dynamiczny). Tomasz Jelonek (UJ) przedstawił sposoby funkcjonowania mikrotoponimów w polszczyźnie mówionej mieszkań-

ców wsi. Poddając analizie nazwy terenowe z obszaru Truskolas i powiatu kłobuckiego (określenia pól, łąk, lasów itp.) o różnorodnej motywacji, wykazał, że mikrotoponimy tworzą sprawnie funkcjonujący system określeń, który zaspokaja potrzeby komunikatywne rdzennych mieszkańców w zakresie orientacji przestrzennej na danym terenie. Ewa Leśniak (UP, Kraków) zaprezentowała powiedzenia i przysłowia gwarowe mieszkańców wsi Przyszowa, a zagadnieniem miejskiej gwary lwowskiej zajął się Jan Fellerer (Uniwersytet Oksfordzki), który analizował materiał polsko- i ukraińskojęzyczny, pochodzący z lwowskiego sądownictwa karnego z około 1900 roku, odzwierciedlający cechy gwary lokalnej i stanowiący świadectwo wielokulturowego dziedzictwa miasta.

Natalia Chibeba (Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki) na podstawie tekstów dotyczących wesela na Bojkowszczyźnie pokazała zróżnicowanie nazw narzeczonych (w zależności od etapów obrzędu), natomiast Irina Baklanova (RAN) omówiła nazwy ozdób kobiecych w rosyjskich dialektach północnych, uwzględniając perspektywę onomazjologiczną.

Trzy referaty poświęcono zagadnieniom dialektów polskich poza granicami kraju – Oksana Zakhutska (UW) i Ludmiła Januszewska (IJP PAN, Warszawa) zwróciły uwagę na stylistyczne osobliwości tekstów gwarowych polszczyzny na Ukrainie. Referentki dokonały porównania języka mówionego szlachty i chłopów, aby następnie wskazać podobieństwa i różnice między tymi odmianami polszczyzny południowokresowej. Beata Bednářová (Uniwersytet Ostrawski) przeanalizowała język osób przesiedlonych na Syberię pod koniec XIX wieku i na początku wieku XX (które w codziennej komunikacji posługują się językiem polskim) i przybliżyła słuchaczom specyfikę dialektu polskiego na Syberii, jego stan dzisiejszy oraz interferencje z językiem rosyjskim. Ekaterina Popova (Uniwersytet Ostrawski) przedstawiła obecną sytuację syberyjskich gwar mieszkańców polsko-

języcznych wsi w Buriacji i Chakasji w ujęciu porównawczym, uwzględniającym m.in. aspekt sytuacji językowej, cech gwary, tła historycznego i kulturowego.

Podczas konferencji nie zabrakło także refleksji teoretycznej, dotyczącej aktualnego stanu dyscypliny. Zagadnieniom aksjolingwistycznym był poświęcony referat Moniki Buławy (IJP PAN, Kraków), która dokonała przeglądu dialektologicznych prac dotyczących wartości i wartościowania oraz wskazała możliwości i perspektywy rozwoju badań aksjolingwistycznych bazujących na materiale gwarowym. Bogusław Wyderka (UO) zajął się rozważaniem problemów teoretycznych dotyczących współczesnej dialektologii. Zwrócił uwagę na to, że podejmowane współcześnie interpretacje różnorakich przejawów zmian funkcjonalnych i systemowych w odmianach językowych nie mieszczą się w granicach wyznaczonych przez konwencjonalny paradygmat metodologiczny dialektologii, dlatego zaproponował poszerzenie i zdefiniowanie

siatki podstawowych terminów uwzględniających nowe zjawiska komunikacyjne. Tetiana Jastrębska (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy) przedstawiła referat dotyczący tekstu jako źródła badań dialektologicznych; Kazimierz Sikora (UJ) omówił problem funkcji incipitu w dialogicznym tekście gwarowym, natomiast Tomasz Kurdyła (UJ) podjął próbę odpowiedzi na pytanie, czy należy mówić o stylach, czy raczej o odmianach polszczyzny ludowej.

Tematyka konferencji dobrze wpisała się w zakres zainteresowań badawczych środowiska krakowskiej polonistyki, w którym badania dialektologiczne mają bogatą tradycję. Konferencji towarzyszyła ożywiona dyskusja; uczestnicy dzielili się refleksjami i doświadczeniem. Sesja stała się również okazją do zwiedzenia pięknych, zabytkowych wnętrz Collegium Maius UJ, gdzie uczestnicy mieli okazję wysłuchać koncertu Moniki Makowskiej (skrzypce) i Jana Oberbeka (gitara klasyczna).

Damian Gocół

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA
NAUKOWA „HISTORIA MÓWIONA
W KRĘGU NAUK HUMANISTYCZNYCH
I SPOŁECZNYCH”
(LUBLIN, 7–8 XI 2013)

Listopadowa konferencja dotycząca historii mówionej została zorganizowana przez Instytut Filologii Polskiej UMCS i Instytut Historii UMCS. Celem organizatorów było znalezienie płaszczyzny porozumienia pomiędzy reprezentantami różnych dyscyplin naukowych i przetestowanie różnych metodologii *oral history*. Językoznawcy skupiają się przede wszystkim na tym, „jak” mówi świadek historii. Inne podejście do materiału relacji mówionych prezentują historycy. Dla badacza historii najnowszej ważniejsze jest to, „co” mówi nar-

rator. Listopadowa konferencja pozwoliła reprezentantom tych dwóch spolaryzowanych stanowisk na przedyskutowanie swoich poglądów. W obradach udział wzięli językoznawcy, historycy, socjologowie, folklorysty, dziennikarze i przedstawiciele instytucji kultury. Prelegenci reprezentowali zarówno polskie, jak i zagraniczne jednostki naukowe: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Akademię L. Koźmińskiego w Warszawie, Rosyjską Akademię Nauk w Moskwie, Rosyjski Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Moskwie, Instytut Sławiistyki PAN, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Instytut Historii PAN, Polskie Towarzystwo Historii Mówionej. Poza tym w obradach wzięli udział również dziennikarze

i pracownicy instytucji, reprezentujący Instytut Pamięci Narodowej, Polskie Radio Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”.

Część obrad, otwierająca pierwszy dzień konferencji, obfitowała w referaty ukazujące interdyscyplinarność historii mówionej. Jerzy Bartmiński (UMCS, Lublin) przedstawił projekt wprowadzenia historii mówionej do programów uniwersyteckich. Pod nazwą historia mówiona (HM1) prelegent dostrzega dwie różne rzeczy. Po pierwsze, żywiolową, uniwersalną praktykę mówienia, opowiadania, wspomniania, tworzenia potocznych opowieści, które żyją w pamięci każdego środowiska, w małych wspólnotach rodzinnych i lokalnych, tworzą jego lepiej lub gorzej pamiętaną historię, budują wspólnotową tożsamość. Po drugie – działalność refleksyjną (HM2), o charakterze naukowym, społecznym i kulturowym, która polega na utrwalaniu, gromadzeniu i przekazywaniu osobistych relacji. Referent szukał w historii mówionej punktów stycznych dla wszystkich zajmujących się tą problematyką i wskazał takie wspólne obszary, jak badanie podmiotu, odbiorcy, tematu, intencji i funkcji oraz zawartości samego przekazu. Zgłosił postulat ściślejszej współpracy polonistów i historyków. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w semestrze letnim roku akademickiego 2013/2014 w ofercie edukacyjnej IFP UMCS po raz pierwszy pojawiły się zajęcia fakultatywne „historia mówiona”. Równie szerokie podejście do tej problematyki zaprezentowała Marta Wójcicka (UMCS, Lublin). W swym referacie skupiła się na omówieniu różnych koncepcji pamięci i wynikających z nich konsekwencji w rozumieniu historii mówionej zarówno przez historyków, jak socjologów czy antropologów. Dominują dwa sposoby postrzegania relacji między historią a pamięcią. W podejściu tradycyjnym (bliskim paradygmatowi pozytywistycznemu w naukach historycznych) pamięć zbiorowa nie jest niczym więcej jak tylko ułomną formą wiedzy historycznej. W podejściu po-

nowoczesnym dopuszcza się możliwość istnienia i konkurowania ze sobą różnych narracji o historii. W tym drugim przypadku historia staje się jedynie jedną z wielu możliwych form pamięci, a historia mówiona może być widziana jako kolejna metoda historiograficzna lub jedna z form zbiorowej pamięci. Sesję zakończyło wystąpienie Marzeny Marczewskiej (UJK, Kielce), która mówiła, jak językoznawca może badać teksty historii mówionej. Wyodrębniła kilka istotnych obszarów badawczych, które jej zdaniem mogą łączyć historyków i językoznawców. Obszary te to: ustność, kooperacja, zmienność i ulotność, narracja, wykonanie, subiektywność, pamięć. W dużej części jej postulaty były zbieżne z tezami J. Bartmińskiego i M. Wójcickiej, co pokazuje, że transdyscyplinarna współpraca na gruncie historii mówionej jest możliwa.

Tematyka dalszych obrad była już znacznie bardziej zawężona, nawiązywała do doświadczeń i programów różnych dyscyplin naukowych. Referenci, którzy wystąpili w czasie drugiej tury obrad, skupili uwagę na różnych aspektach warsztatu badacza historii mówionej. Dobrochna Kałwa (UW, Warszawa) zwróciła uwagę na często pomijaną kwestię relacji narrator–badacz i podkreśliła, że również nagrywający swoją postawą w pewien sposób kształtuje narrację świadka historii. Problemy w relacjach nadawczo-odbiorczych, z którymi boryka się badacz historii mówionej, analizowała również Wiktoria Kudela-Świątek (PTHM, Kraków), której zdaniem współczesny historyk powinien interpretować mówioną autobiografię jako ciąg znaczeń tworzonych indywidualnie przez rozmówcę, w czym może pomóc tylko metoda badania strategii dyskursywnych, a nie faktograficzna analiza. Dlatego opowieść należy osadzić w kontekście wzorców kulturowych, systemu wartości czy modeli zachowań.

Referat Damiana Gocóła (UMCS, Lublin) ogniskował się głównie wokół podmiotowego aspektu historii mówionej. Referent zastanawiał się nad sposobami konstruowania tożsamości w opowieściach biograficz-

nych. Według niego, ma ona kształt procesualny i jest aktualizowana przez całe życie. W jej tworzeniu pomagają takie sposoby, jak: stereotypizacja, kształtowanie opozycji SWÓJ/OBCY, zmiana punktów widzenia, tworzenie systemu wartości. Referat wsparty był fragmentami relacji sybiraczki, Haliny Górskiej. Tę część obrad zamknęli Marta Karkowska i Piotr Filipkowski (IFiS PAN, Warszawa), którzy we wspólnym referacie skupili się na problemie archiwizacji danych historii mówionej. Zastanawiali się również nad możliwością późniejszego udostępniania takich materiałów, ich powtórnej analizy i reinterpretacji.

Kolejna część obrad została zdominowana przez historyków. Różni badacze prezentowali zróżnicowane sposoby podejścia do relacji o czasach najnowszych. Jerzy Eisler (IPN, Warszawa / IH PAN, Warszawa) oraz Mirosław Szumiło (UMCS, Lublin) skupili się na zagadnieniu relacji mówionych jako źródła do badań okresu PRL. W swoich referatach podkreślali konieczność sięgania do takich materiałów ze względu na brak źródeł pisanych. Dużą część dokumentacji dotyczącej istotnych dla życia społecznego wydarzeń – choćby tłumienia protestów przez władze – nie istnieje. Dlatego relacje mówione często są jedynym dostępnym źródłem historycznym. M. Szumiło, wykorzystując własne badania związane z realizacją projektu badawczego „Elita PPR i PZPR w latach 1944–1970”, podkreślał, że do materiałów tego typu należy podchodzić z wyjątkową ostrożnością i jako przykład podał rozmowy z przedstawicielami elit władzy z okresu PRL („aparatchykami”), na których wyłącznie oparł się Krzysztof Dąbek, autor książki *PZPR. Retrospektywny portret własny*.

Andrzej Moroz (RGGU, Moskwa) również nawiązał do okresu komunistycznego i skupił się na relacjach dotyczących niszczenia cerkwi w czasach sowieckich. Zderzył ze sobą dwa spojrzenia – część nagrań pochodziła z roku 1970, część – z lat 1990–2010. Badacz omówił sposób zmiany punktów widzenia, strategii zachowań narracyj-

nych i roli Kościoła w życiu wspólnot wiejskich. Dwa ostatnie referaty dotyczyły zbliżonego materiału, lecz proponowały dwa różne spojrzenia badawcze. Marcin Krużyński (IPN, Lublin) zastanawiał się nad wartością faktograficzną relacji byłych rektorów i pracowników naukowych UMCS. Zauważył, że na sposób relacjonowania wydarzeń z okresu PRL duży wpływ mogły mieć zjawiska takie, jak wyparcie, samorozgrzeszenie, zaprzeczenie. Wynika to w dużej mierze z trudności w samodzielnym zmierzeniu się z wydarzeniami tak trudnymi, jak okres komunizmu. Zachodzi tu podobna niepewność jak w przypadku badania relacji elit władzy, o której mówił wcześniej dr Szumiło. Zupełnie inne podejście do relacji byłych rektorów UMCS zaproponowała Anna Niderla (UMCS, Lublin). O ile poprzedni referent skupił się na historycznym podłożu narracji, o tyle A. Niderla proponowała bardziej antropologiczne podejście. Skupiła się bowiem przede wszystkim na sposobie przekazu informacji. Zastanawiała się nad tym, w jaki sposób na relacje wpływają czynniki sytuacyjne. Wśród nich uwzględniła typ partnera rozmowy (równorzędny, nierównorzędny), miejsce i charakter kontaktu, obecność publiczności. Referentka pokazała, że możliwe jest badanie nie tylko treści, ale również formy przekazu ustnego.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się w Studio im. Zbigniewa Stepka w Polskim Radio Lublin. Studio Historii Mówionej współpracuje z UMCS-em i również przy tej okazji nie mogło zabraknąć głosu dziennikarzy. Redaktor Czesława Borowik (Polskie Radio Lublin) pokazała nieco inne spojrzenie na relacje mówione, starała się pokazać zgromadzonym, z czym musi się mierzyć reportażysta, który korzysta z materiału historii mówionej. W dziejach Studia relacje tego typu odegrały wyjątkową rolę. Reportaże Czesławy Borowik często wypełniały „białe plamy” w historii najnowszej, spełniały rolę uzupełniającego źródła dla historyków – przykładem może być słynny reportaż *Tu, gdzie jeszcze ci-*

sza trwa, odkrywający prawdę o istnieniu komunistycznego obozu w Krzesimowie. Ponadto dziennikarka odsłoniła tajemnice warsztatu radiowego, pokazując, że przetwarzanie relacji i wybór ich elementów jest zadaniem bardzo odpowiedzialnym, mającym wiele wspólnego ze sztuką. Na spotkanie zaprosiła również żywych świadków historii, Zofię i Zbigniewa Matysiaków, którzy byli bohaterami jej reportaży. Opowiedzieli o czasach przedwojennych, o wojnie, o komunistycznych prześladowaniach (małżeństwo było związane z AK i WiN, po wojnie oboje trafili do więzienia w Zamku Lubelskim). O pracy dziennikarza mówiła też młoda dziennikarka, Paulina Ostrowska, która zwróciła uwagę na możliwości przetwarzania narracji o historii, bowiem wybór kilku elementów z długiej relacji świadka historii jest zawsze kreacją dziennikarza i wymaga od niego etycznej odpowiedzialności. Te niecodzienne rozważania były ciekawym podsumowaniem pierwszego dnia konferencji.

Kolejny dzień obrad rozpoczęły referaty dotyczące etnolingwistyki i folkloru. Przedstawiciele tych dyscyplin badali relacje ustne jeszcze przed pojawieniem się programu historii mówionej. Starali się pokazać, jak przydatna jest ich metodologia w badaniach tego typu. Halina Pelc (UMCS, Lublin) zwróciła uwagę na pokrewieństwo pracy dialektologa i badacza historii mówionej. Rejestrując teksty gwarowe, folklorysty wykonują pracę zbliżoną do pracy badacza historii mówionej, dlatego granica między tymi dwiema dyscyplinami jest płynna. Również Olga Bielowa (RAN, Moskwa) skupiła się na cienkiej granicy między historyczną opowieścią a tekstem folkloru. Swój referat oparła na wyjątkowo ciekawym materiale – opowiadaniach z miasteczek pogranicza polsko-ukraińsko-białoruskiego, jej referat stał się więc również opowieścią o przenikaniu kultur. Sebastian Wasiuta (UMCS, Lublin) analizował pieśni żołnierskie z Lubelszczyzny pod kątem utrwalonego w nich obrazu historii. Z kolei Tomasz Rokosz (UPH, Siedlce) sku-

pił się na sprawach warsztatowych, zastanawiał się, w jaki sposób rejestrować relację o dawnych – często już zaginionych – obrzędach.

Tematyka kolejnej sesji była powrotem do zagadnień typowo historycznych. Referenci skupili się na zagadnieniach o charakterze praktycznym, omawiając wyniki badań. Paweł Wrona (UMCS, Lublin) uznał za sztuczny podział historyków na metodologów i praktyków. Jak skutecznie połączyć teorię z praktyką, pokazała Marta Kubiszyn (UMCS, Lublin), w referacie dotyczącym wspomnień o zagładzie lubelskich Żydów. Bazując na metodologii Gerharda Riemanna i Fritza Schützego, wykorzystła koncepcję trajektorii jako traumatycznego wydarzenia, które w zasadniczy sposób zmienia schemat narracji. Jednak nie użyła tego pojęcia w tradycyjny sposób, gdyż nie badała osób, których bezpośrednio dotknęło cierpienie – czyli lubelskich Żydów, badaniu byli natomiast poddani świadkowie tego cierpienia (egzekucji, niszczenia Lublina). Z kolei Janusz Kłapeć (UMCS, Lublin) odniósł się do doświadczeń byłych żołnierzy Wojska Polskiego na Wschodzie (Palestyna 1943–1944). Interesowało go przede wszystkim to, które wspomnienia szczególnie mocno przewijają się w relacjach, a które zostały wyparte. Ciekawy materiał był również podstawą referatu Vitalija Była (Państwowe Narodowe Muzeum-Rezerwat Historyczno-Kulturalny Nieśwież, Białoruś). Analizował on wywiady potomków służby pałacowej ostatnich nieświeskich Radziwiłłów. Radziwiłłowie byli ukazani w nich w sposób wyraźnie pozytywny zarówno pod względem bytowym, jak i społecznym, choć jeszcze w 1939 roku stosunek okolicznej ludności do szlacheckich posiadaczy był raczej obojętny. Po wojnie czasy radziwiłłowskie urosły do rangi „złotego wieku”, wbrew propagandzie sowieckiej, która starała się umniejszyć rolę „polskich panów” w rozwoju okolicy. Wyjątkową społecznością zajęła się również mgr Karolina Mikołajewska (Akademia L. Koźmińskiego, Warszawa / UW, Warszawa),

która nie mogła uczestniczyć w konferencji, więc jej referat przyjął formę wideokonferencji. Skupiła się na historii Zakładów Wedla i krytycznej postawie pracowników fabryki wobec prywatyzacji w okresie III RP.

Ostatnia część obrad należała do organizacji realizujących projekty związane z *oral history* w Lublinie. Mogły one pokazać nie tylko swoje dotychczasowe dokonania, ale również projekty na przyszłość. Marta Grudzińska zaprezentowała zbiory Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku. Kolekcja nagrań audio i video powstawała od 1977 roku i obecnie zawiera ponad tysiąc nagrań. Największą część zbioru stanowią rozmowy z byłymi więźniami obozu. Prelegentka zwróciła szczególną uwagę na trudności związane ze zbieraniem tego typu materiałów. Traumatyczne przeżycia z okresu wojny nie pozwalają byłym więźniom na całkowicie swobodną wypowiedź. Nagrania są często przerywane, głos narratora łamie się lub całkiem milknie. Są to wspomnienia naznaczone szczególnie silnymi emocjami.

Kolejne wystąpienie przedstawiło działalność lubelskiego Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”. Łukasz Kijek i Piotr Lasota podsumowali 15 lat działalności tej instytucji. Poza przedstawieniem bogatych zbiorów archiwum, prelegenci zdradzili też kilka planów na przyszłość. W ramach archiwum wyodrębnione zostały projekty o charakterze etnograficznym (projekt „Etnografia Lubelszczyzny”). Zaprezentowana została też koncepcja projektu interaktywnego mieszkania z czasów PRL. Michał Durakiewicz przedstawił działania Instytutu Pamięci Narodowej związane z historią mówioną i podkreślił edukacyjną rolę relacji tego typu w pracy z młodzieżą.

W obradach wzięli udział także przedstawiciele studenckich kół naukowych z UMCS, którzy przedstawili własne projekty. Katarzyna Buczek i Joanna Majdanik (UMCS, Lublin) zaprezentowały działalność grupy studentów przy Instytucie Hi-

storii UMCS w ramach projektu „Biblioteka Wspomnień”. W ramach tej inicjatywy wygłaszane są wykłady, organizowane spotkania i debaty naukowców związane z historią mówioną. Damian Gocół i Anna Pasek (UMCS, Lublin) zaprezentowali działalność Studenckiego Koła Naukowego Etnolingwistów UMCS. Elementem spajającym ich wystąpienie były cztery edycje konkursu Historii Mówionej organizowanego przez SKNE UMCS, IFP UMCS oraz Polskie Radio Lublin. Uczestnicy tych konkursów musieli zarejestrować wspomnienia świadka historii, przetranskrybować je i opracować, a efekty tej pracy zaprezentować w formie krótkiej gawędy. Z jednej strony prowadzi to do ratowania cennych narracji historycznych, z drugiej – pozwala uczestnikom wykazać się własną inwencją. Skonstruowanie ciekawej i spójnej gawędy wymaga bowiem od nich zdolności kreatywnych. SKNE UMCS organizuje również inne inicjatywy związane z historią mówioną – między innymi warsztaty dla młodzieży, obozy terenowe, nagrania wspomnień mieszkańców Lublina. Aktywność związana z historią mówioną przeżywa obecnie w UMCS bujny rozwój, który obejmuje zarówno kadre akademicką, jak i organizacje studenckie.

Konferencja pozwoliła na wymianę poglądów przedstawicieli różnych dyscyplin. Już w czasie otwarcia obrad dziekan Wydziału Humanistycznego, Robert Litwiński, podkreślał istotność działań interdyscyplinarnych. Z ramienia Instytutu Historii UMCS konferencję otworzył Dariusz Słapek, a z Instytutu Filologii Polskiej – Dorota Piekarczyk. Poszczególnym sesjom przewodniczyli na przemian poloniści i historycy: Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Jerzy Bartmiński, Janusz Wrona, Zbigniew Zaporowski, Anna Niderla, Joanna Szadura, Ewa Solska. Konferencja była okazją do wymiany poglądów i przedyskutowania możliwości utworzenia w przyszłości transdyscyplinarnych inicjatyw związanych z historią mówioną.

Iwona Bielińska-Gardziel
O PRACACH KONWERSATORIUM
EUROJOS (CZERWIEC 2013 –
MARZEC 2014)

Prace prowadzone w ramach Konwersatorium EUROJOS były od grudnia 2012 roku zasilane z grantu NPRH (nr /H12/81/2012) pn. „Metody analizy JOS w kontekście badań porównawczych”, realizowanego pod kierunkiem prof. Jerzego Bartmińskiego w Instytucie Sławiistyki PAN.

W dniach 26–27 czerwca 2013 roku odbyło się **spotkanie warsztatowe EUROJOS VII**, w ramach którego rozpatrywano problemy dotyczące **ankietowania**. Wzięło w nim udział 47 osób z 9 krajów (Polski, Belgii, Białorusi, Chorwacji, Francji, Niemiec, Rosji, Ukrainy i Włoch).

Podczas pierwszej sesji warsztatowej Jerzy Bartmiński (Lublin/Warszawa) na przykładzie hasła EUROPA (w ASA 2010) pokazał, jak można wykorzystać ankietę jako narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu wartości; Margarita Żujkowa (Łuck) przedstawiła zastosowanie asocjatywnego eksperymentu jako metody badania dynamiki pojęć kulturowych; Aleksy Judin (Gent) przybliżył słuchaczom metody ilościowe i jakościowe wykorzystywane we współczesnej socjologii, psychologii i lingwistyce oraz omówił ich możliwe zastosowanie w badaniach empirycznych. Na koniec tej sesji Małgorzata Brzozowska (Lublin) przedstawiła przygotowany wspólnie z Beatą Żywicką (Przemyśl) komunikat o stanie prac nad ankietą *Słownika aksjologicznego* (ASA), przeprowadzoną przez referentki w 2010 roku (w ramach kontynuacji badań prowadzonych od 1990 roku). W ożywionej dyskusji po wszystkich referatach zwracano uwagę na potrzebę uwzględniania zróżnicowania gatunkowego wypowiedzi i różnic regionalnych, podkreślano przydatność wywiadów indywidualnych i sygnalizowano wątpliwości związane z niejednoznacznością wprowadzanego w opisie stereotypów modyfikatora „prawdziwy”.

Podczas kolejnej sesji referenci prezentowali wyniki badań ankietowych przeprowadzonych dla różnych języków. Urszula Majer-Baranowska (Lublin) przedstawiła materiał uzyskany w ankietach przeprowadzonych wśród polskich studentów w 2010 i w 2012 roku odnośnie do haseł GODNOŚĆ, CZEŚĆ i HONOR; Piero Pasini (Wenecja) omówił znaczenie pojęcia HONOR we współczesnym języku włoskim; Małgorzata Brzozowska (Lublin) pokazała, w jaki sposób zmieniało się rozumienie pojęcia PRACA wśród młodych Polaków w świetle ankiet ASA z lat 1990, 2000 i 2010; Dorota Cyngot (Warszawa) i Joanna Popielska-Grzybowska (Pułtusk) rozważyły możliwość rekonstrukcji obrazu DOMU na podstawie danych archeologicznych (słowiańskich, egipskich); James Underhill (Rouen) poruszył problemy związane z tłumaczeniem ang. słów *home* i *homeland* na język niemiecki (*Haus, heim*) i francuski (*maison*). Zuzanna Bułat Silva (Wrocław) pokazała portugalski DOM w świetle danych ankiety typu ASA przeprowadzonej w Lizbonie. Na koniec Joanna Popielska-Grzybowska (Pułtusk) sygnalizowała trudności, jakie wspólnie z J. B. Harperem (London) napotkali, próbując przeprowadzić ankietę na temat DOMU wśród studentów brytyjskich.

Po serii referatów nastąpiła próba zastosowania teorii w praktyce, czyli praca z surowym materiałem, pozyskanym podczas badań empirycznych. Zadaniem uczestników warsztatów było: 1) udzielenie odpowiedzi na pytanie: *Co, według Ciebie, świadczy o istocie prawdziwej EUROPY?*; 2) podsumowanie ankiety, zgodnie z zasadami przyjętymi w opracowaniu *Język – wartości – polityka* (Bartmiński 2006: 39–43); 3) przetłumaczenie pytania ankiety na języki biorących udział w zajęciach uczestników warsztatów.

Podczas kolejnego dnia spotkania, 27 czerwca, referenci zaprezentowali analizy wybranych konceptów: Dominika Zawadzka-Koch (Berlin) przedstawiła referat na temat semantyki EUROPEJSKOŚCI w kontekście polsko-niemieckiej transmi-

gracji, Walentina Kulpina (Moskwa) mówiła o koncepcie WOLNOŚCI (SVOBODA) i jej atrybutach w języku rosyjskim, zaś Martyna Sońta (Wrocław) przedstawiła językowy obraz PRACY, porównując słownikowe definicje hiszpańskiego leksemu *trabajo*.

Warsztaty były okazją do praktycznej pracy z materiałem ankietowym, do zadawania pytań oraz dzielenia się wątpliwościami dotyczącymi zastosowania ankiet w pracach językoznawczych.

Kolejne **spotkanie warsztatowe EUROJOS VIII** odbyło się w dniach 8–10 grudnia 2013 roku w Puławach. W warsztatach uczestniczyło łącznie 28 osób reprezentujących 16 ośrodków naukowych z 7 krajów: z Białorusi, Niemiec, Rosji, Serbii, ze Słowacji, Ukrainy oraz Polski. Podczas warsztatów odbyły się trzy sesje tematyczne, poświęcone **metodologii badań językowo-kulturowego obrazu świata** Słowian i ich sąsiadów.

Pierwszą, wprowadzającą sesję poprowadził Jerzy Bartmiński, który poruszył kwestię struktury planowanych artykułów hasłowych oraz nawiązał do problemu **budowania definicji kognitywnej** w oparciu o trzy typy danych, na przykładzie konceptów EUROPA i DOM. Kolejna sesja dotyczyła użyteczności **korpusów tekstowych** w przygotowywanych opracowaniach; poprowadził ją Wojciech Chlebda, który mówił o rodzajach korpusów, ich miejscu wśród innych baz materiałowych oraz o sposobach wyszukiwania danych w korpusach. Dyskusja dotyczyła w znacznej mierze sposobu wybierania tekstów z korpusu i parametrów, jakie należy przyjąć dla zbudowania bazy tekstowej. Trzecią sesję poświęconą **użyteczności badań eksperymentalnych** w budowaniu artykułów hasłowych poprowadziła Iwona Bielińska-Gardziel, na przykładzie badań empirycznych przedstawionych w raporcie *Język – wartość – polityka*, przygotowanym pod naukowym kierunkiem J. Bartmińskiego (Lublin 2006), omawiając najistotniejsze kwestie związane z przeprowadzeniem i spo-

sobami podsumowywania badań ankietowych.

W dyskusji współpracownicy projektu grantowego przedstawiali części swej pracy nad poszczególnymi pojęciami (DOM, EUROPA, PRACA, WOLNOŚĆ, HONOR, GODNOŚĆ, CZEŚĆ, DEMOKRACJA), zgłaszali wątpliwości związane z tłumaczeniem pytania ankiety na poszczególne języki oraz dotyczące niejednoznaczności wprowadzanego w pytaniu ankiety dotyczącej EUROPY modyfikatora „prawdziwy”. Prezentowali też wyniki badań ankietowych przeprowadzonych dla różnych języków. Poruszano problem zasad tworzenia bazy tekstowej (zwracano uwagę m.in. na potrzebę przyjęcia porównywalnych parametrów, np. zakreslenia ram czasowych, uwzględnienia zróżnicowania gatunkowego i dyskursowego tekstów).

Ostatniego dnia odbyły się równoległe spotkania pięciu zespołów opracowujących pięć wybranych pojęć (DOM, EUROPA, PRACA, WOLNOŚĆ, HONOR).

Na zakończenie Iwona Bielińska-Gardziel przedstawiła w imieniu kierownika i ścisłych wykonawców grantu następujące wnioski i postulaty.

1. Celem prowadzonych prac jest przygotowanie i opublikowanie *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS).

2. Obiektem badań jest wybrany do analizy koncept, zadaniem badacza zaś jest zdanie sprawy ze sposobu jego rozumienia (konceptualizacji) i sposobu werbalizacji przez członków danej wspólnoty narodowej, z próbą zwięzłego odtworzenia jego „zapleczka historycznego” (korzeni) i ewolucji w czasie.

3. Dla potrzeb prowadzonych prac zostanie przygotowany przez Stanisławę Niebrzegowską-Bartmińską „Glosariusz terminologiczno-pojęciowy”, który będzie pomocą dla autorów i zapewni zachowanie jednolitości pojęciowej powstających opracowań.

4. Zaleca się przyjęcie jednego pytania ankiety, wspólnego dla wszystkich języków w następującym brzmieniu: *Co wedle ciebie*

stanowi o istocie prawdziwego X-a? Zgodzono się, że użycie w pytaniu modyfikatora „prawdziwy” jest zasadne, bo wymiana go na „typowy” lub wyzerowanie pociąga znaczące skutki w uzyskiwanych odpowiedziach respondentów. Ponadto każdy autor ma możliwość sformułowania pytań dodatkowych. Badaniem obejmujemy grupę minimum 100 studentów, dbając o zachowanie ilościowej równowagi respondentów pod względem płci oraz kierunków humanistycznych i ścisłych.

5. Dla stworzonych na użytek LASiS baz tekstowych (300 cytatów) postuluje się przyjęcie jako cezury czasowej okresu od roku 1989 (ew. 1991), roku rozpadu systemu komunistycznego, do roku 2014, jednocześnie dopuszczając pewną elastyczność w przesuwaniu granic czasowych na okres wcześniejszy (ze względu na potrzebę sięgania do źródeł historycznych i do słowników etymologicznych). Wybierane teksty powinny być zróżnicowane stylowo i ideologicznie, z preferencją dla pism wysokonakładowych.

6. Objętość finalnych wersji artykułu do LASiS ustalono na maksimum 30 stron.

7. Każdy autor ma prawo przygotować opracowanie we własnym języku narodowym. Na końcowym etapie (w roku 2015) przewiduje się tłumaczenie tekstów na język angielski.

8. Istnieje możliwość przyjęcia do programu grantowego jeszcze innych pojęć niż pięć przewidzianych do opracowania w pierwszej kolejności (np. NIEPODLEGŁOŚĆ, SPOŁECZEŃSTWO, NARÓD, OJCZYŹNA, DEMOKRACJA).

W dniach 20–22 marca 2014 roku odbyło się następane **spotkanie warsztatowe EUROJOS IX**, poświęcone w szczególności **problemom profilowania**. Uczestniczyło w nim łącznie 26 osób z 6 krajów (Białorusi, Czech, Niemiec, Polski, Rosji, Słowacji), reprezentujących 13 ośro-

ków naukowych, tj.: Białoruski Uniwersytet Państwowy w Mińsku, Uniwersytet Humboldtów w Berlinie, Rosyjski Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Moskwie, Uniwersytet im. Konstantyna Filozofa w Nitrze, Instytut Sławistyki PAN w Warszawie, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Akademię Humanistyczną w Pułtusk, Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Państwową Wyższą Szkołę Wschodnioeuropejską w Przemyślu.

Sesję tematyczną dotyczącą profilowania poprowadziła Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, która w swoim wystąpieniu dokonała krytycznego przeglądu sposobu posługiwania się tym narzędziem badawczym w dotychczasowych publikacjach. Następnie dokonano prezentacji makiet artykułów hasłowych pięciu opracowywanych konceptów: DOM, PRACA, EUROPA, WOLNOŚĆ, GODNOŚĆ/HONOR/CZEŚĆ, odwołując się w znacznej mierze do makiet pojęć DOM i EUROPA, przedstawionych podczas poprzednich warsztatów.

W końcowej części spotkania Iwona Bielińska-Gardziel przedstawiła przyjęte przez kierownika i ścisłych wykonawców grantu ustalenia (uwzględniając także postulaty zgłaszane przez uczestników spotkania) oraz najbliższe plany. Ustalono, że niezależnie od *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów* (LASiS) zostanie przygotowana osobna publikacja – raport z badań ankietowych. Jego redakcji podjęły się Beata Żywicka i Małgorzata Brzozowska. Postanowiono też, że w ramach projektu zostanie uruchomiona witryna, w której będą dostępne m.in. pliki zawierające zapis dyskusji z konferencji oraz spotkań warsztatowych, bibliografie poszczególnych opracowań, udostępnione teksty autorskie i zdjęcia ze spotkań.